

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.1\(37\).281824](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.1(37).281824)

УДК 009:168.522

Олександр Афанасьєв, Ірина Василенко

МІНЛИВОСТІ ДОЛІ МЕТАНАРАТИВІВ

Метанаративи епохи Розуму і Просвітництва витримали випробування часом. Незважаючи на суттєві спотворення у стратегічних наративах різних ідеологій та спроби загального заперечення в постмодернізмі, вони демонструють життєздатність як способи обґрунтування загальнолюдських ідеалів, збереження людяності та виживання людства.

Ключові слова: *наратив, метанаратив, модерн, постмодерн, метамодерн.*

Метанаративом слід вважати деяку розповідь (історію), що представляє схему історичних подій, вибудовану відповідно до явно (іноді й неявно) прийнятих загальних цінностей, загальнолюдських, національних, групових. Відповідно метанаратив буде загальновизнаним для тих, хто поділяє відповідні цінності. В іншому разі буде стільки метанаративів, скільки систем цінностей є в наявності та вдасться ще вигадати.

Якщо відволіктися від ціннісних орієнтацій, які проблематично привести до єдиного знаменника, то виникає проблема єдиної мови опису реальності, яку активно обговорювали в неопозитивізмі та постпозитивізмі. Переважнішою видається позиція, що передбачає можливість різних способів описів [White 2010, Ankersmit 2009], оскільки більше корелює з реальним функціонуванням метанаративів. Щоправда, наслідком такого підходу буде визнання абсолютного плюралізму описів і відповідно небажаного в науці релятивізму. Але якщо врахувати реальне життя метанаративів, особливо ідеологічно забарвлених, то доводиться констатувати їхню розбіжність, а то й протилежність, що часто спричиняє протилежне бачення дійсності, історії, майбутнього, а також відповідні різноспрямовані політичні доктрини й дії, трагічні непорозуміння, які призводять до конфліктів, зокрема й воєнних.

Критика Просвітницьких раціональних метанаративів епохи модерну з боку постмодерну [Ліотар 2010], що мала у свій час ледь не загальне схвалення, змінилася на початку XXI століття більш обережним ставленням до модерну в особі теоретиків і практиків мистецтва, особливо живопису і літератури, які зараховують себе до метамодерну, і навіть інтересом, щоб не сказати спробою повернення, до відкинутих постмодернізмом метанаративів [Vermeulen 2010]. Чи не означає це непереборність в людському ставленні до світу не тільки метанаративів узагалі, але саме метанаративів модерну? Мінливості долі метанаративів періодів модерну,

постмодерну, метамодерну і є метою статті.

Дослідники розрізняють переднарлативи, міні-нарлативи, метанарлативи, стратегічні нарлативи і їх різновиди [Почепцов 2008], між якими більше подібності, ніж розбіжностей. Взагалі нарлатив це своєрідна історія, але не одна-єдина і не просто розповідь. Нарлатив складається з великої кількості різноманітних історій, які учасники діалогу розповідають один одному, хоча мають на меті щось описати, пояснити, витлумачити, пожартувати чи обуритись. Але все це має вигляд розгорнутих або згорнутих історій з певною досить складною структурою. Ці розповіді доповнюють одна одну, іноді навіть суперечать одна одній, але загалом дають картину цілей, як головних, так і другорядних, засобів їх досягнення, послідовності дій тощо.

Серед структурних елементів нарлативу відзначають, по-перше, наявність кінцевої мети розповіді, з якої всі згадувані події отримують пояснення. По-друге, у нарлативному описі має місце добір найважливіших подій, що безпосередньо стосуються кінцевої мети. По-третє, у нарлативі здійснюється впорядкування подій у певну часову послідовність. Кожна наступна подія, як правило, є наслідком попередньої події і через неї пояснюється. Крім того, в оформленій історії можуть міститися демаркаційні знаки, які дають змогу визначити початок і кінець історії: «жили-були...», «одного разу...», «у далекі часи...», «чи знаєте Ви про те...», «...ось і все», «...на цьому я закінчую». Завдяки використанню зазначених характеристик, надається сенс тій чи іншій послідовності подій і певному напрямку уявлень і самого життя. По-четверте, нарлатив певним чином оформлений як стабільний, прогресивний або регресивний. Наприклад, у стабільному нарлативі дійова особа, яка виступає лиходієм на початку, не може стати героєм наприкінці. У прогресивних і регресивних нарлативах можливі зміни характерів, але тоді в оповіданні має бути пояснення причин такої трансформації.

Таким чином, нарлатив як оповідь, що підпорядковується певній меті, під яку вибудовується сюжет розповіді та відбираються факти і події, виступає непереборним елементом наших уявлень про світ. Хоча деякі елементи наукових текстів на кшталт дедуктивних висновків, класифікацій або історичних хронік не є нарлативними, часто структура нарлативу пронизує і наукові тексти, особливо гуманітарні, неявно зумовлюючи розстановку комунікативних акцентів [Афанасьев 2013].

Якщо не враховувати нарлативні структури, то усяка розповідь, будь яка історія виглядає закономірною послідовністю, яка ніби то саме так і відбувалась в реальності. Але це лише наївне враження. Реальність не зовсім така, а часто зовсім не така. І загалом дуже непросто віднайти більш-менш адекватний нарлатив. За адекватність нарлативів відповідає наука, насамперед історична, яка має бути неупередженою, об'єктивною, що часом нелегко,

особливо вченому-патріоту своєї країни. Актуальним у цьому плані є висловлювання видатного вченого, теоретика історії, фахівця з історичної пам'яті А. Мегілла: «Одна з функцій історичної професії полягає в тому, що вона завжди мусить чинити опір політичній сьогохвилинності та досліджувати минуле з обережністю й ретельністю, не звертаючи уваги на можливі наслідки» [Мегілл 2007].

Слід наголосити, що наратив не є простим описом наявних речей і подій, що відбуваються, але, як правило, не є і спеціальним запланованим наміреним викривленням реальності. Історії розповідаються з певних позицій, у певному контексті, через що представляється далеко не вся реальність, та й то по-різному. Водночас опис подій не є винятковим винаходом оповідачів, оскільки говорить про реальні речі та події. Прикладом можуть слугувати тексти в підручниках з історії, коли історичні події, що справді мали місце, вибудовуються в контекстах розвитку, прогресу чи навпаки - занепаду, не кажучи вже про ідеологічні інтерпретації [Афанасьєв 2013].

Опис і пояснення реальності у всіх видах наративів завжди явно чи неявно мають на увазі певні метанаративи з їхніми найвищими цінностями. Метанаративи виступають своєрідним фундаментом, засобом обґрунтування інших наративів і загалом обґрунтування певного порядку світу і суспільства в уяві людини.

Сучасна науково-технічна цивілізація знайшла своє обґрунтування ще у метанаративах Нового часу, необачно розвінчаних постмодерном, але без яких людство виявляється не дуже людяним. Справді, певні метанаративи модерну акумулюють у собі найвищі цінності: гуманізм, істину, добро, красу та інші загальнолюдські цивілізаційні ідеали. Вони фіксують не те, що змінюється, а те, що зберігається і сприяє збереженню, і в цьому сенсі вічне і загальне, що спрямовує людство до вищих розумних цілей. По суті, саме ці метанаративи сприяють виживанню, існуванню, розвитку людства.

Метанаративи значною мірою створені штучно, раціонально, всупереч тваринній, щоб не сказати звіринній, сутності людини, яка здатна занепасти людство своїми деструктивними проявами. Своє втілення вони якраз і знайшли в ідеалах Просвітництва, у проекті модерну, хоча, зрозуміло, витоки простежуються і в давніх міфах, і в ідеалах античності та Відродження, і в моральних нормах християнства, буддизму, ісламу та інших релігій. Нас не повинна бентежити деяка штучність, надуманість, літературність метанаративів, яка виявляється і у відборі та впорядковуванні лише деяких цінностей, і в їхній спрямованості до свідомо відібраних цілей, і в їхній сюжетній побудові, і в інших проявах наративності. Це невід'ємні властивості нашого розуміння навколишнього світу і себе. Навіть об'єктивні наукові

знання, покликані вийти на ненаративний рівень, зрештою, вписуються в наративні структури, а не навпаки. Зазвичай метанаративи, як і всі і наративи, набувають згорнутого характеру, ущільнюючись у ціннісних категоріях і розгортаючись в літературних творах, філософських і релігійних концепціях, мистецьких творіннях, в науці, особливо в історії, в освіті і комунікаційних проявах.

Своє втілення метанаративи набувають і в політичних доктринах, де за допомогою ідеології певним чином трактують метанаративи у вигідному для певних кіл і верств світлі. Так виникають дуже несхожі між собою стратегічні метанаративи, хоча так чи інакше всі вони оперують поняттями людяності, прогресу, розуму, щастя тощо.

Стратегічним наративом загалом вважають загальнодержавні цілі, засоби їхнього досягнення, відповідні моральні, історичні економічні і інші аргументи, які пов'язані між собою у певну розгорнуту розповідь, що і робить усе це наративом. Вони також набувають вид лозунгів, символів, програм тощо, де можна вгледіти прихований, згорнутий наратив.

Звісно, стратегічні наративи тісно пов'язані з загальнонаціональними і культурними наративами, оскільки політичні складові завжди вбудовані в культурні структури. Стратегічні наративи можуть бути головними в культурі певного народу, особливо у той час, коли він прагне національного становлення, державного суверенітету, незалежності, і за це точиться боротьба. Тоді цей наратив обслуговує і філософія, і художня література, і музика, і живопис, і інші види культурної діяльності, іноді навіть і релігія. Тоді стратегічний наратив виконує функцію метанаративу.

Оскільки держава має великі важелі впливу, від законодавства до пропаганди, особливо в тоталітарному або авторитарному суспільстві, вона може підкоряти собі національні і культурні цінності, навіть видавати свої вузько-групові інтереси за загальнонаціональні або навіть загальнолюдські. Але це можливо тільки тоді, коли пропаганда добре узгоджується з відповідною художньою літературою, живописом, музикою, театром, архітектурою, філософією і зокрема з наукою, особливо історією, літературознавством. Тут навіть діють не стільки владні вказівки і законодавство, скільки створені владою особливі соціально-психологічні умови, виражені у відповідних наративах. В цих умовах саме потрібні і відповідні ним індивіди виявляються, визнаються, роблять політичну чи творчу кар'єру, і їхня творчість розвивається і розгортається, знаходячи широку підтримку і значний вплив. Так закріплюється той культурний контекст, який М. Фуко назвав дискурсом [Фуко 2003]. Дискурс є чимось набагато більшим, ніж просто текст або промова, або міркування з наративною структурою. Радше, це є метанаратив з розголуженою низкою

різних наративів разом із тією соціальною та культурною практикою, до якої вони належать. В цьому дискурсі формуються відповідні владні і творчі еліти.

Вказаний дискурс і його наративи майже не рефлексуються, бо є засобом життя для більшості людей, тобто є їхньою реальністю. Побачити її з іншого боку можуть лише індивіди, здатні до глибокої рефлексії, або особи, знайомі з перевагами інших культурних контекстів. Саме тому люди часто не бачать, здавалось би, очевидного. Це породжує трагічні ситуації непорозуміння, яких так багато в сучасних подіях.

Так і трапилось, що Просвітницькі метанаративи реалізувались не тільки в загальнолюдські, демократичні ідеали і державоутворення, а також і в тоталітарні, фашистські, марксистські, рашистські світогляди і практики з відповідними стратегічними наративами. Якщо до цього додати ще й глобальні проблеми, викликані розвитком науково-технічної цивілізації, яка також є наслідком проекту модерна, то поява постмодерну з його тотальною іронією щодо цього проекту і загалом до науки, розуму, прогресу, видається закономірною.

Як підкреслював Ліотар [Ліотар 2010], постмодерн констатував недовіру щодо метанаративів, розчарування в них. Метанаративне обґрунтування перестало бути переконливим. Відповідно ідеали прогресу, звільнення особистості, об'єктивного істинного знання, загального щастя, розуму і справедливості зазнали іронічного переосмислення. Таким чином постмодерн проголосив начебто відмову від цінностей. Точності заради відзначимо, що від цінностей відмовитися неможливо, вони є основою будь-якого ставлення людини до чого завгодно, хоча нерідко неусвідомлено. Тому постмодерн швидше відкидав цінності модерну, зводячи свої ідеї, наприклад, жорстоку іронію, сарказм, цинізм, деконструкцію у найвищу цінність.

До речі, деконструкція постмодерну може закінчуватися руйнуванням, але може призвести і до творення. Переконливим прикладом останнього служить «Ім'я троянди» У. Еко, яка є деконструкцією класичного детективу, що призвела до шедевр [Еко 2018].

Загалом поступово стає зрозуміло, що без метанаративів як фундаментального обґрунтування вищих цілей і загалом людської діяльності, особливо подолання цивілізаційних викликів людству не обійтись.

В цьому плані мабуть очікувано виникає метамодерн спочатку як відчуття, а потім і як осмислення потреби в метанаративах. Закономірно, що перші кроки робляться в мистецтві, особливо в живописі, а також в літературі, як найбільш чутливих сфер проявів людського духу.

Мистецтво, що іменує себе метамодерном, прагне до реконструкції,

до відродження дискурсу, великих оповідей, наприклад, відродження міфу [Vermeulen, van den Akker 2015]. Щоправда, відродження відбувається своєрідно. Це радше занурення в зображення сучасних ситуацій міфічних образів і сюжетів, як, наприклад, на полотнах американського художника Адама Міллера. Перетин екологічних, гуманітарних тем із міфічними образами змушує відчувати, переживати й осмислювати, зокрема, криккість життя в сучасних умовах. Фантастичні, вигадані образи, персонажі, сюжети приховують або, навпаки, випинають, але в будь-якому разі мають на увазі глибокі моральні цінності. Своєрідна перекличка епох, коли обличчя і тіла персонажів, і навіть їхня біжутерія сучасні, а вбрання античні, припускають і перекличку моральних цінностей, минутих і неминущих. Подібний підхід у творчості можна позначити, як своєрідне вивільнення гуманності, людяності, взагалі загальнолюдських цінностей з-під преса постмодерністської тотальної іронії, оскільки іронічність поєднання сучасності та давнини зовсім не читається як іронічне глузування. Навпаки, передбачається своєрідна щирість, чесність, відсутність особливих складних іносказань.

На перший погляд, розгляд художнього полотна як наративу здається дивним, адже зображення, на відміну від літературного твору, де наративи безроздільно панують, показує, а не розповідає. Навіть коли картина має на увазі динаміку, або спеціальними прийомами демонструється зміна станів зображуваного об'єкта, то й тоді начебто присутній показ, а не розповідь. Так фіксує зображення недосвідчений, непідготовлений глядач: бачу якийсь пейзаж, чийсь портрет, певну подію. У подібних випадках присутній так званий переднаратив, який за тих чи інших обставин може оформитися в розгорнутий наратив. Зокрема, глядачеві могли б розповісти про авторський задум, смисл художнього твору та багато іншого, розгорнувши перед ним певний наратив.

Однак, як правило, глядач, особливо підготовлений, усе-таки читає зображення саме як текст із певним задумом, метою, сюжетом та іншими атрибутами оповіді. Більше того, переднаратив, як глядацький чи авторський наратив, може бути розгорнутий у метанаратив і відображати загальні світоглядні, ідеологічні та інші ідеали й цінності. У вищенаведеному прикладі з творчістю А. Міллера легко вгадується метанаратив глобальних екологічних викликів, з якими незахищеній людині невідомо як упоратися, хіба що не помічати їх зовсім. Тут важливо підкреслити, що метамодерн якраз і передбачає відродження тих метанаративів гуманності, людяності, розумності, моральності, естетичності, які були властиві модерну і проти яких ополчився постмодерн.

Часом зображення об'єкта викликає більше емоцій, ніж реальний об'єкт.

Реальність звична і буденна, в ній рідко відчувається проблемність. Значення видатних творів мистецтва, серед іншого, якраз і полягає в демонстрації проблеми, коли об'єкт зображається в особливому мальовничому контексті, тим самим наративізується і втілюється в смисложиттєвих цінностях. У цьому плані не випадково метамодерн фіксується передусім в образотворчих та оповідних жанрах, де створений образ легко можна не стільки осмислити, скільки відчутти, співпереживати разом з автором та його героями. Тому метамодерн робить наголос саме на проживанні пропонуванних образів [Бёме 2018].

Цьому сприяє і переваженість метамодерністських творів різноманітними деталями, що часом затемнює метанаративний стрижень. Переваженість сюжетів, описів, деталей не є новиною в мистецтві та літературі. Досить згадати бароко чи рококо з їхньою увагою до деталей, яких нагромаджувалося чимало. Взагалі, своєрідне повернення до минулих зразків характерне для мистецтва, хоча, зрозуміло, це повернення завжди відносно, повернення на іншому шаблі, в іншому культурному контексті, в новій якості. А. Міллер прямо заявляє про свою любов до Караваджо і навіть його мотиви використовує, але наративи у нього інші, а ось метанаративи часом подібні, оскільки вищі цінності вічні.

У людській свідомості образи не можуть витіснити тексти. Відбувається раціоналізація образів, навіть у вигляді «раціоналізації зла», хоча текст, навіть «високоннауковий», без образу не існує. Інша річ, що образ може бути неадекватним науковій абстракції, але це не скасовує їхнього взаємозв'язку. Так само не може бути образу без тексту, оскільки він осмислений, а отже, «проговорений», як мінімум, внутрішньою, згорнутою мовою. Мальовничі полотна, як, зрештою, і певні фрагменти реальності, для спостерігача (глядача) нічого не значать, вони навіть нерідко і не сприймаються, поки їм не буде надано певного смислу, поки вони не стануть у певний контекст і дискурс, і поки вони не перетворяться на події, про які можна «розповісти».

Однак, постає надважливе питання: яку саме інтерпретацію метанаративів доречно зберегти чи відродити?

Ідеологічно скориговані метанаративи, особливо у стратегічних наративах, невіддільні від сучасних міфів. Міфотворчість в ідеологічній площині вельми ефективна. Красиві абстрактні поняття персоніфікуються на звичайних людях і подіях або, навпаки, останнім надається особливий сакральний чи негативний зміст. Усе це надзвичайно небезпечно, оскільки занурює людину у вигаданий нереальний фантастичний світ, через що реальність викликає недовіру та неприйняття. Міфологічні образи сприймаються як реальність, і зазвичай у них вірять не лише пересічні люди, а й самі творці міфів. Міфотворчість дає змогу подати приватний інтерес

деякого владного угруповання як загальнозначущий: загальнонаціональний або навіть загальнолюдський. Цьому слугують відповідні цінності, взяті на озброєння із загальнолюдського чи національного арсеналу минулого, або спеціально вигадані. Зазвичай вони неспроможні з наукового погляду, часто сміховинні, але сприймаються всерйоз багатьма людьми з різних причин. Серед них і погана поінформованість, і брак знань, і соціально-психологічні комплекси тощо. Ідеологічні наративи мають часом серйозне теоретичне обґрунтування, як, скажімо, в марксизмі. Виникає ілюзія науковості таких наративів і вони легко засвоюються навіть освіченими людьми, а в спрощеному вигляді значною частиною населення, причому не тільки через ідеологічні канали, а й через освітні структури, літературу та мистецтво, повсякденні практики.

Нині вже очевидно, що небезпека ідеологізованих метанаративів зростає багаторазово в тоталітарному або авторитарному суспільстві, коли їх проголошують істинним знанням і вони стають основою політики та взагалі ставлення людей до того, що відбувається. Її небезпека не завжди відчувається індивідуальною і масовою свідомістю завдяки численним міфам, особливо історичним, що розквітають пишним цвітом за умов, коли інші думки заборонені або витісняються з фокусу суспільної уваги.

Натхненники метамодерну у своїх задумах намагаються дистанціюватися від ідеології: «Ми пропонуємо прагматичний романтизм, вільний від ідеологічного кріплення» [Гернер 2012]. Перспективи метамодерну вселяють надію на збереження загальнолюдських ідеалів, що містяться в метанаративах модерну. Однак навряд чи метамодерн як феномен мистецтва здатен самотужки впоратися з ідеологізованими метанаративами з їхніми сумнівними цінностями й офіційно-державною міфотворчістю. Необхідні радикальніші засоби.

Як висновок зазначимо, що метанаративи епохи Розуму і Просвітництва витримали випробування часом. Незважаючи на суттєві спотворення у стратегічних наративах різних ідеологій та спроби загального заперечення в постмодернізмі, вони демонструють життєздатність як способи обґрунтування загальнолюдських ідеалів, збереження людяності та виживання людства.

Список використаної літератури

- Афанасьев, А. И. (2013) *Гуманитарное знание и гуманитарные науки*. Одесса: Бахва, 288 с.
- Бёме, Г. (2018) *Атмосфера как фундаментальное понятие новой эстетики*. Дата звернення: 2.03.2022. Режим доступу <https://metamodernizm.ru/atmosphere-and-a-new-aesthetics/>.
- Еко, У. (2018) *Ім'я Пози*. Харків: Фоліо, 508 с.

- Ліотар, Ж.-Ф. . (2010) *Стан постмодерну*. Дата звернення: 2.03.2022. Режим доступу https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu/.
- Мегилл, А. (2007) *Историческая эпистемология*. Москва: Канон, 480 с.
- Почепцов, Г. Г. (2008) *Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні*. Київ: Альтерпрес, 216 с.
- Фуко, М. (2003) *Археологія знання*. Київ: Основи, 326 с.
- Ankersmit, F. (2009) *From Narrative to Experience*, in: *Rethinking History*, № 2, pp.10-107.
- Vermeulen, T., van den Akker, R. (2015) *Misunderstandings and clarifications*. Retrieved March 2, 2022 from: <http://www.metamodernism.com/2015/06/03/misunderstandings-and-clarifications/>.
- Vermeulen, T., van den Akker, R. (2010) *Notes on Metamodernism*, in: *Journal of Aesthetics & Culture*. Vol. 2, pp. 1-14.
- White, H. (2010) *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory, 1957-2007*. Baltimore / Ed. Robert Doran, 388 p.

Alexander Afanasiev, Irina Vasilenko

THE VARIABILITY OF THE FATE OF METANARRATIVES

Metanarratives with their highest values act as a kind of foundation, a means of substantiating other narratives and, in general, a justification of a certain order of the world and society in the human imagination. Modern scientific and technical civilization found its justification in the metanarratives of Modern, which accumulate the highest values: humanism, truth, goodness, beauty and other universal civilizational ideals that contribute to the existence and development of mankind.

Metanarratives are also embodied in political doctrines, where ideology is used to interpret metanarratives in a certain way in a favorable light for certain circles and strata. This is how very different strategic narratives emerge, which sometimes distort human values. Since the state has great levers of influence, from legislation to propaganda, especially in a totalitarian or authoritarian society, it can subjugate national and cultural values, even present its narrow group interests as national or even universal. Then the strategic narrative serves as a metanarrative.

Enlightenment metanarratives were realized not only in universal, democratic ideals and state-building, but also in totalitarian, fascist, marxist, racist worldviews and practices with corresponding strategic narratives. If we add to this the global problems caused by the development of scientific and technological civilization, which is also a consequence of the project of modernity, the emergence of postmodernity with its total irony towards this project and in general towards science, reason, progress, seems natural.

But gradually it becomes clear that humanity cannot do without metanarratives with humanistic values as a fundamental justification of human activity, especially overcoming civilizational challenges. Therefore, metamodernity is expected to emerge first as a feeling and then as a comprehension of the need for humanistic metanarratives. It is natural that the first steps are made in painting and literature as the most sensitive areas of the human spirit. This is a kind of return to the metanarratives of the Modern.

Metanarratives of the Age of Reason and Enlightenment have stood the test of time. Despite significant distortions in the strategic narratives of various ideologies and attempts of general denial in postmodernism, they demonstrate viability as a way to justify universal ideals, preserve humanity and survival of mankind.

Keywords: narrative, metanarrative, modern, postmodern, metamodern.

References

- Afanasiev, A. I. (2013) *Humanitarian knowledge and humanities*, Odessa, Bakhva, 288 p.
- Bohme, G. (2018) *Atmosphere as a fundamental concept of new aesthetics*. Retrieved March 2, 2022 from: <https://metamodernizm.ru/atmosphere-and-a-new-aesthetics/>.
- Eco, U. (2018) *The Name of Rosa*, Kharkiv, Folio, 508 p.
- Lyotard, J.-F. (2010) *The state of postmodernity*. Retrieved March 2, 2022 from: https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu/.
- Megill, A. (2007) *Historical epistemology*, Moskva, Kanon, 480 p.
- Pochepstov, G. (2008) *Strategic communications: strategic communications in politics, business and public administration*, Kyiv, Alterpress, 216 p.
- Foucault, M. (2003) *Archaeology of knowledge*, Kyiv, Osnovy, 326 p.
- Ankersmit, F. (2009) *From Narrative to Experience*, in: *Rethinking History*, № 2, pp.10-107.
- Vermeulen, T., van den Akker, R. (2015) *Misunderstandings and clarifications*. Retrieved March 2, 2022 from: <http://www.metamodernism.com/2015/06/03/misunderstandings-and-clarifications/>.
- Vermeulen, T., van den Akker, R. (2010) *Notes on Metamodernism*, in: *Journal of Aesthetics & Culture*. Vol. 2, pp. 1-14.
- White, H. (2010) *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory, 1957-2007*. Baltimore / Ed. Robert Doran, 388 p.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2022

Стаття прийнята 11.04.2022